

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

КАРАКАШ І. І.,
кандидат юридичних наук, професор
кафедри аграрного, земельного
та екологічного права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 349.6.001.32

**ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ
НА АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ**

У запропонованій статті розглянуті питання встановлення права власності на атмосферне повітря в конституційному порядку та відсутність його регламентації в поточних (звичайних) законодавчих актах. Автором пропонується закріпити в Основному законі право власності на повітряний простір, а в спеціальних законах – піддати детальній регламентації забезпечення ефективної охорони атмосферного повітря та його безпечного використання в межах суверенних прав держави на надтериторіальний простір.

Ключові слова: *атмосферне повітря, повітряний простір, право власності, правова охорона, безпечне використання.*

В предлагаемой статье рассмотрены вопросы установления права собственности на атмосферный воздух в конституционном порядке и отсутствие его регламентации в текущих (обычных) законодательных актах. Автором предлагается закрепить в Основном законе право собственности на воздушное пространство, а в специальных законах – подвергнуть детальной регламентации обеспечение эффективной охраны атмосферного воздуха и его безопасного использования в пределах суверенных прав государства на надтерриториальное пространство.

Ключевые слова: *атмосферный воздух, воздушное пространство, право собственности, правовая охрана, безопасное использование.*

In the present article deals with the problems of establishing ownership of the air in the constitutional order and the lack of regulation in its current (conventional) legislation. The author proposes to consolidate the Basic Law ownership of airspace, and in special laws subjected to detailed regulation to ensure effective protection of the atmospheric air and its safe use within the sovereign rights of States over to territorial space.

Key words: *air, airspace, ownership, legal protection, safe use.*

Вступ. У планетарному масштабі основним джерелом забруднення атмосферного повітря є промислові підприємства, теплові електростанції, автотранспорт, авіатранспорт, сільськогосподарське виробництво тощо. Кожного року в атмосферу викидається до 200 млн. тон оксиду вуглецю, до 150 млн. тон оксиду сірки, більше 500 млн. тон оксидів азоту, більш 450 млн. тон різноманітних вуглеводородів, більш 250 млн. тон мілкодисперсних

аерозолів (пилу) та багато інших речовин. Небезпечним для навколишнього середовища та здоров'я населення за останнє півстоліття став автомобільний транспорт, у газових викидах якого містяться не менше 200 забруднюючих речовин, у тому числі оксиди і діоксиди, альдегіди, сполуки свинцю тощо.

Стан атмосферного повітря в Україні також характеризується як незадовільний, а в деяких регіонах і містах (Маріуполь, Кривий Ріг, Запоріжжя) – вкрай загрозливий. За офіційними даними, впродовж останнього десятиліття в промислово розвинутих містах в атмосферному повітрі постійно реєструвалася наявність до 16 поліциклічних ароматичних вуглеводнів, з яких 8 є канцерогенами. Головним джерелом забруднення атмосферного повітря від викидів стаціонарних джерел є підприємства паливно-енергетичного комплексу, підприємства обробної та видобувної промисловості. Основними забруднювачами повітря є оксиди вуглецю, азоту, діоксиди сірки, аміак, феноли, формальдегід, бензапірен. Викиди забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами становлять до 39% загальної кількості викидів, яких викиди автомобільного транспорту становлять більше 91% забруднюючих речовин [1]. Наведені відомості свідчать про надзвичайну актуальність проблеми правової охорони та нешкідливого використання атмосферного повітря як одного з основних життєво важливих складових навколишнього природного середовища.

Останні дослідження і публікації щодо охорони та використання атмосферного повітря мали місце у 80-90 роки минулого століття у фундаментальних працях М.М. Бринчука, Р.Х. Габитова, Н.Р. Малишевої, В.В. Петрова, Ю.С. Шемшученка та інших вчених-правників. В останнє десятиліття зазначені питання висвітлювалися в основному в навчальній літературі. Проте в них не ставились і не розглядалися питання щодо права власності на атмосферне повітря та його власницької правооб'єктності.

Постановка завдання. У запропонованій статті розглядаються питання щодо обґрунтованості конституційного закріплення права власності Українського народу на атмосферне повітря і відсутності його подальшої деталізації та регламентації в поточних нормативно-правових актах, у тому числі в спеціальних Законах України «Про охорону атмосферного повітря» [2], «Про охорону навколишнього природного середовища» [3] та в інших актах чинного законодавства. У зв'язку із цим концептуальний підхід до визначення власницької правооб'єктності атмосферного повітря в Основному законі країни потребує або додаткової аргументації, або докорінного перегляду в напрямі встановлення права власності на наддержавний повітряний простір.

Результати дослідження. За офіційним визначенням атмосферне повітря – це життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень. Він є найважливішим складником природи та необхідною умовою забезпечення біологічного існування всього живого в земному просторі. Разом із тим атмосферне повітря є екологічним (природоохоронним) об'єктом, що займає своєрідне становище в якості складової навколишнього природного середовища. У значній мірі він є тим природним оточенням, що підлягає охороні від негативного впливу з метою збереження його життєзабезпечуючих властивостей. Саме тому навколишнє середовище – це, перш за все, атмосферне повітря, що безпосередньо пов'язує суспільство, людину і всі інші живі істоти з природою.

У чинному законодавстві атмосферне повітря давно визнається об'єктом правового регулювання, а його правооб'єктність не викликає жодних сумнівів. При цьому правооб'єктність атмосферного повітря в основному визначається як природоохоронний об'єкт, тобто його екологічна правооб'єктність є пріоритетною. Відносини в галузі охорони атмосферного повітря регулюються Законами України «Про охорону атмосферного повітря», «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими законодавчими актами [4]. У ст. 39 останнього Закону атмосферне повітря віднесено до природних ресурсів загальнодержавного значення. Проте атмосфероохоронний закон, як у попередній, такі в чинній редакції, не передбачає регулювання суспільних відносин стосовно використання атмосферного повітря ані в якості природного ресурсу, ані на засадах права власності.

Загальновідомо, що атмосферне повітря, поряд із біологічними і екологічними функціями, виконує важливі виробничо-господарські та соціально-економічні функції. Без використання атмосферного повітря неможлива діяльність металургійної, хімічної, енергетичної або мікробіологічної промисловості. Він є засобом для забезпечення роботи всіх видів транспортних засобів, забезпечених двигунами внутрішнього згорання і простором для використання повітряного транспорту, сферою застосування засобів зв'язку та комунікаційних сполучень. Атмосферне повітря в сучасному виробництві використовується як виробнича сировина і допоміжний матеріал, наприклад, для окислення й охолодження. Проте встановлення нормативів використання атмосферного повітря, що передбачалось у ст. 10 попередньої редакції Закону «Про охорону атмосферного повітря», в його оновленій редакції також не знайшло свого закріплення. Таким чином, правооб'єктність атмосферного повітря в спеціальному атмосфероохоронному законодавчому акті визнається лише в якості об'єкта охорони та об'єкта управління з метою зниження його забруднення й уникнення шкідливого впливу на атмосферу.

Проте проблема правооб'єктності атмосферного повітря та законодавчого забезпечення його охорони також не знайшла свого однозначного вирішення в правових дослідженнях. Як зазначалося в правовій літературі, для атмосферного повітря ступінь його забруднення не має особливого значення, бо навіть у забрудненому стані він завжди залишається атмосферним повітрям, хоча й іншої якості. При цьому зміни якісного складу атмосферного повітря не змінює його кількісного обсягу. Крім того, правова охорона атмосферного повітря здійснюється через охорону інших природних об'єктів, що закріплено в природоохоронному законодавстві. Тому, за твердженням професора В.В. Петрова, немає потреби в спеціальному законі про охорону атмосферного повітря, оскільки всі його положення в достатній мірі відображені в законодавчих актах про охорону навколишнього природного середовища [5].

Наведений підхід до правового регулювання охорони атмосферного повітря як природного об'єкта був визнаний законотворчою практикою малоприйнятним. Він засновувався на тому, що якщо забруднюється земельний ґрунтовий шар чи лісові насадження, то це може безпосередньо вплинути на зниження продуктивності рослинних ресурсів, скорочення чисельності тваринного світу тощо. Проте в сучасних умовах забруднення атмосфери та якісні зміни в змісті атмосферного повітря також можуть вплинути на зміни кількісного складу інших природних об'єктів. Тому чинне законодавство передбачає не тільки опосередковані заходи охорони атмосферного повітря через охорону інших об'єктів природи, а й спеціальні заходи його правової охорони від викидів забруднюючих речовин, біологічного забруднення, шумового впливу [6] стаціонарними та пересувними джерелами, іонізуючого випромінювання, що зумовлені специфікою атмосферного повітря як природного об'єкта і передбачаються атмосфероохоронним законом.

До певної міри це зумовлено і структурою промислового виробництва, яка склалася в Україні. Вона пов'язана з розвитком металургійної, вугледобувної, хімічної, енергетичної, машинобудівної та інших галузей промисловості, що характеризується інтенсивним споживанням не тільки мінерально-сировинних, водних і земельних ресурсів, а й надмірним забрудненням атмосферного повітря. Тому українська еколого-правова система в період свого самостійного розвитку не сприйняла наведену концепцію формування атмосфероохоронного законодавства і включила заходи щодо охорони атмосферного повітря як самостійного природного об'єкта в спеціальний закон, застосування вимог якого в цілому характеризуються позитивними результатами.

Сучасна редакція атмосфероохоронного закону надає певні підстави для твердження про посилення екологоохоронної правооб'єктності атмосферного повітря та послаблення його природноресурсової правооб'єктності [7]. Разом із тим у ст. 13 Конституції України, поряд з іншими об'єктами природного походження, передбачено право власності Українського народу на атмосферне повітря, властиве природноресурсовим об'єктам. Зазначене правове становище атмосферного повітря не дозволяє погодитись із твердженнями про те, що він використовується на підставі права власності [8]. Такий висновок впливає з тих

фактичних обставин, що, по-перше, атмосферне повітря використовується незалежно від встановлення на нього права власності, а по-друге, воно використовується вітчизняними та іноземними громадянами незалежно від місця їх перебування на території країни чи за її межами.

Малопридатним щодо використання атмосферного повітря для життєзабезпечення людини і суспільства є і застосування конституційного принципу верховенства Основного закону, закріпленого в ст. 8 Конституції України. На нашу думку, використання атмосферного повітря, що становить умови існування людини, взагалі ґрунтується не на позитивному праві, а базується на умовах існування, життєвих потребах та природних правах людини [9], що спираються на принцип верховенства права. Стосовно ж правових підстав загального користування громадянами атмосферним повітрям, то тут можна говорити лише про забезпечення його якості відповідно до вимог ст. ст. 16 та 50 Конституції України, а саме про забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території країни і гарантування прав громадян на безпечне довкілля. А щодо спеціального користування атмосферним повітрям, то тут можна вести мову лише про його соціально-економічне та виробничо-господарське використання, які, на жаль, виключені зі змісту чинної редакції спеціального атмосфероохоронного закону.

Разом із тим конституційне закріплення права власності на атмосферне повітря слід віднести до рідкісних правових явищ, що є унікальним для українського національного законодавства. Одночасно в ст. 78 Земельного кодексу України та в ст. 373 Цивільного кодексу України йдеться про право власності на земельну ділянку, яке розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянкою. А в розділі VI Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [10] та в ст. 4 Закону України «Про економічну самостійність України» від 3 серпня 1990 року [11] йдеться про народну власність на повітряний простір. Наведені норми складають підстави для припущення, що в даний час є два ідентичних, але різних за своїм юридичним змістом об'єкта, що належать на праві власності: за Конституцією – атмосферне повітря, а за Законом «Про економічну самостійність України» – повітряний простір. Конституційне положення про правооб'єктність атмосферного повітря, що має згідно зі ст. 8 Основного закону, вищу юридичну силу, безумовно, вимагає внесення відповідних змін до раніше прийнятих законодавчих актів і приведення їх змісту до однакового позначення відповідного природного об'єкта.

Проте, на наш погляд, словосполучення «повітряний простір» є більш адекватним із точки зору юридичного закріплення розглянутого природного об'єкта та позначення його правооб'єктності. Поняття «повітряний простір» охоплює територіальні межі держави, що визначаються вертикальною лінією, яка проходить над наземним та надводним простором. Поза будь-яких сумнівів, цей критерій є постійно діючим зі стабільними параметрами, а тому є більш придатним для визначення об'єкта права власності. Поняття ж «атмосферне повітря» не дозволяє говорити ані про сталість його фізичних властивостей та ознак, ані про стабільність стану і місця знаходження.

У силу свого природного стану та фізичних властивостей атмосферне повітря знаходиться в безперервному русі й постійному переміщенні, в процесі змішування і зміні складу, які відбуваються поза сферою впливу і контролю з боку держави, суспільства, людини та людських об'єднань. У зв'язку із цим практично неможливим є володіння атмосферним повітрям у його природному стані та вчинення розпорядчих дій щодо його ресурсів. Природними властивостями повітря можна лише користуватись, що само по собі не породжує права власності на нього. Вилучення ж частини атмосферного повітря з природного середовища та розміщення, наприклад, у резервуарах чи балонах або користування ним у замкнених приміщеннях означає втрату ним ознак природного об'єкту і набуття ознак матеріалізованого майнового об'єкту або соціального середовища.

Загальновідомо, що за традиційним трактуванням ознак права власності, останнє може встановлюватися на об'єкти, включаючи й об'єкти природного походження, які наділені індивідуально-визначеними ознаками. На об'єкти ж, наділені родовими ознаками,

право власності не може бути встановлено. У цьому зв'язку, якщо такі природні об'єкти, як землі, надра, води, ліси, об'єкти тваринного і рослинного світу, природно-заповідні та інші об'єкти природного походження, до певної міри індивідуалізуються територіальними межами держави, що дозволяють відмежувати їх від аналогічних природних об'єктів інших держав, то для атмосферного повітря така індивідуалізація є відносною. Адже атмосферне повітря України, крім впливу на нього наслідків Чорнобильської катастрофи, нічим не відрізняється від атмосферного повітря інших країн. Тому його індивідуалізація та конституційне встановлення права власності на атмосферне повітря є відносно допустимим [12]. З таким успіхом можна було б у законодавчому порядку встановити право власності на вітрову або сонячну енергію в межах території держави.

Однак панівна позиція юристів-екологів полягає в тому, що атмосферне повітря не може бути об'єктом права власності не тільки в силу неможливості «фізичного сприйняття» його властивостей, а і у зв'язку з не визначеністю його правових ознак. На відміну від землі, надр, вод і лісів, атмосферне повітря як природна субстанція знаходиться в стані постійного турбулентного руху і не може бути індивідуалізованим. Ця обставина виключає можливість фактичного володіння ним, що є однією з важливіших правомочностей власника [13]. Крім того, як вже зазначалось, чинна редакція атмосфероохоронного закону суттєво ослабила правове регулювання його використання в якості природного ресурсу та виробничої сировини. Тому важко назвати послідовним концептуальний підхід законодавця до визначення правооб'єктності атмосферного повітря, який закріпив конституційне право власності на нього й одночасно відмовився від правової регламентації його використання як національного природного ресурсу в спеціальному законі. Оптимізація концептуальних засад встановлення правооб'єктності атмосферного повітря може відбутися лише на основі відмови від права власності на нього в будь-якій формі та переходу на доктринальні позиції щодо використання його корисних властивостей людиною і суспільством, їх об'єднаннями і спільнотами, державою і підприємствами та іншими суб'єктами.

У правовій літературі висловлені й протилежні погляди про власницьку належність атмосферного повітря. Так, на думку Ф.М. Раянова, атмосферне повітря в його природному стані все ж може бути об'єктом права власності. Його аргументи зводяться до того, що самі по собі ознаки та властивості матеріального світу не можуть бути перешкодою для оголошення їх об'єктами права власності, оскільки вони не входять у структуру суспільних відносин власності, що виникають між людьми з приводу об'єктів реального світу [14]. Безумовно, відносини з охорони і використання атмосферного повітря є суспільними відносинами, які піддаються правовому регулюванню. Проте для того, щоб набути ознак об'єкта права власності, атмосферному повіттю необхідно надати відповідні індивідуально-визначені ознаки, що на сучасному етапі науково-технічного розвитку, реального функціонування суспільних відносин та забезпечення їх правового регулювання є неможливим. Таким чином, атмосферне повітря в його природному стані в даний час не може бути визнане об'єктом права власності [15].

У зв'язку з тим, що індивідуалізації може бути піддане не атмосферне повітря, а повітряний простір, Р.Х. Габитов пропонує визнати об'єктом правової охорони атмосферу, а не атмосферне повітря, і поширити на неї відносини виключної державної власності [16]. Однак об'єктом природи є атмосферне повітря, а не атмосфера. Кожна людина і суспільство в цілому зацікавлені в охороні саме атмосферного повітря як умови життєдіяльності і життєзабезпечення. Крім того, атмосферне повітря є одним із головних факторів сприятливого середовища для зростання об'єктів рослинного світу та існування тваринного світу, а також інших живих істот [17].

Слід також зауважити, що атмосферне повітря є не тільки об'єктом національного законодавства, а і правооб'єктною категорією в міжнародному праві [18]. Його правооб'єктність, наприклад, щодо регулювання забезпечення правової охорони може розглядатися в національному законодавстві у фізичних обсягах та часових вимірах знаходження над територіальним простором держави в межах її юрисдикції. Однак відомо, що певна частина

атмосферного повітря протягом значного часу та у величезних обсягах може простягатися над земним простором, що не підпадає під юрисдикцією національних держав, але служить джерелом безперервного поповнення наднаціонального повітряного простору. Із цього випливає, що міжнародна природоохоронна (середовищезахисна) правооб'єктність атмосферного повітря є пріоритетною.

Плідним слід визнати розгляд міжнародної правосуб'єктності атмосферного повітря в аспекті єдиного й універсального природного об'єкта світової спільноти і турботу національних спільнот в особі окремих держав щодо прийняття узгоджених заходів стосовно його охорони. Універсальна ознака атмосферного повітря полягає в тому, що воно створює уніфіковані умови життя в глобальному просторі та планетарному масштабі незалежно від територіально-просторових меж держав. А умовний розподіл атмосферного повітря зводиться до можливостей його використання як умови існування та природного ресурсу в межах юрисдикції держави національними спільнотами, окремими особами чи певними суб'єктами незалежно від встановлення чи набуття права власності. У зв'язку із цим виникає не тільки юридична, а й морально-етична проблема щодо існування в національному, в тому числі конституційному, законодавстві права власності на атмосферне повітря. На наш погляд, найбільш оптимальним і реалістичним було б не встановлення права власності на атмосферного повітря, а визначення і закріплення в законодавчому порядку державних функцій щодо забезпечення його ефективної охорони та регламентації використання в межах суверенних прав на повітряний простір над територією держави.

Висновки. Атмосферне повітря є екологічним об'єктом, що займає своєрідне становище в якості складової частини навколишнього природного середовища. У чинному законодавстві атмосферне повітря в основному визначається як природоохоронний об'єкт, тобто його екологічна правооб'єктність є пріоритетною. У значній мірі він є тим самим природним оточенням, що підлягає охороні від негативного впливу з метою збереження його життєзабезпечуючих властивостей.

Оптимізація законодавчого закріплення правооб'єктності атмосферного повітря може відбутися на основі відмови від права власності на нього в будь-якій формі та переходу на засади правового регулювання використання його корисних властивостей людиною і суспільством, їх об'єднаннями і спільнотами, державою і підприємствами та іншими суб'єктами. Використання атмосферного повітря національними спільнотами, окремими особами чи певними суб'єктами як умови існування та природного ресурсу в межах юрисдикції держави відбувається незалежно від встановлення чи набуття права власності на нього. У зв'язку із цим найбільш реалістичним є не встановлення права власності на атмосферного повітря, а визначення в законодавчому порядку державних функцій щодо забезпечення ефективної охорони атмосферного повітря та регламентації його нешкідливого використання в межах суверенних прав на надтериторіальний простір.

Список використаних джерел:

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
2. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16 жовтня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 678 в редакції Закону від 21 червня 2001 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – 48. – Ст. 252.
3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546 з чисельними змінами, які не вплинули на регулювання відносин власності щодо атмосферного повітря.
4. Окремі положення про охорону атмосферного повітря передбачені в Законах України «Про використання ядерної енергетики та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 року, «Про відходи» від 5 березня 1998 року, «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань» від 14 січня 1998 року, «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матері-

алів, радіоактивних відходів та інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19 жовтня 2000 року та деякі інші акти чинного законодавства.

5. Петров В.В. Экологическое право России / В.В. Петров. – М., 1995. – С. 115.
6. Малышева Н.Р. Охрана окружающей среды от шумового воздействия (правовые и организационные вопросы) / Н.Р. Малышева. – Киев : «Наукова думка», 1984. – 143 с.
7. Каракаш І.І. Правова охорона атмосферного повітря як основного компонента природного середовища / І.І. Каракаш // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2014. – № 2. – С. 76–87.
8. Екологічне право України / за ред. проф. В.К. Попова і А.П. Гетьмана. – Харків, 2001. – С. 369.
9. Каракаш И.И. Права человека на пользование природной средой в международных документах и национальном законодательстве / И.И. Каракаш // Юридический вестник. – 1998. – № 4. – С. 103–107.
10. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
11. Про економічну самостійність України : Закон України від 3 серпня 1990 року // Відомості Верховної Ради Української. – 1990. – № 34. – Ст. 499.
12. Шерешевський І.В. Французький цивільний кодекс 1804 роки (Кодекс Наполеона). Витяги / І.В. Шерешевський. – Одеса, 1965. – С. 17.
13. Бринчук М.М. Правовая охрана атмосферного воздуха. – М.: 1985. – С. 49–52.
14. Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии / Ю.С. Шемшученко. – К., 1989. – С. 49–50.
15. Раянов Ф.М. Правовая конструкция охраны природных объектов / Ф.М. Раянов // Выполнение правовых требований охраны окружающей среды в хозяйственной деятельности. – Уфа, 1984. – С. 20.
16. Екологічне право. Особлива частина / За ред. проф. В.І. Андрейцева. – С. 435.
17. Габитов Р.Х. Правовая охрана атмосферы / Р.Х. Габитов. – Уфа, 1996. – С. 13–15.
18. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2014 році / Одеська обласна державна адміністрація: департамент екології та природних ресурсів. – Одеса, 2015. – 250 с.
19. Конвенція про ядерну безпеку. Конвенція підписано від імені України 20 вересня 1994 року в м. Відні (Австрія) і ратифікована Законом України від 17 грудня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 16. – Ст. 70.
20. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті. Конвенція підписана від імені України 26 лютого 1991 року в м. Еспо (Фінляндія) і ратифікована Законом України від 19 березня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 18. – Ст. 153.
21. Об'єднана Конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами. Конвенція підписана від імені України 29 вересня 1997 року в м. Відні (Австрія) і ратифікована Законом України від 20 квітня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 31. – Ст. 243.

